

Türkiye’de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri

Fazlı ARABACI

ABSTRACT

This article deals with the main factors of religious socialization which is one of the religious social problems that Turkish society confront.

In this study, it is mentioned (that) the problems of religious socialization and their solution, taking into consideration firstly what the socialization means. secondly its conditions and then the circles of religious socialization.

Keywords; *socialization, religious socialization, constituting reason, constituted reason, social self.*

Türk toplumunun üzerinde bulunduğu coğrafyanın jeo-stratejik yapısının getirmiş olduğu siyasî, sosyo-ekonomik problemlerin yanında, mensup olduğu dinin algılanış ve yorumlanışının ferdi, sosyal hayata yansıma biçimlerinin ortaya koyduğu dayanılmaz siyasî, sosyal problemler ile karşı karşıya olduğu görülmektedir. Öyle ki dayanmış olduğu köken itibarıyla aşkın bir alana ait olan ve insanı kendine, içinde bulunduğu topluma yabancılaşmaktan kurtarma amacını güden din, kendini anlamlı kılacak mensupları tarafından sanki yabancılaşmanın, bölünmenin, ayrılıkların ve şiddetin kaynağı durumuna düşürülmektedir.

Bu yazının amacı Türkiye özelinde yaşadığımız bu tür problemlerin nereden kaynaklandığını, nasıl geliştiğini, hangi araçlarla ne tür boyutlara vardığını ve ne gibi sonuçlar doğurduğunu dinî sosyalleşmenin gerçekleştiği ortamları sorgulayarak ortaya koymak ve buna bağlı olarak bir takım önerileri dile getirmektir.

Söz konusu amacımızı gerçekleştirmek için takip edeceğimiz metod, önce sosyalleşmenin ne olduğunu, ön koşullarını ortaya koymak, daha sonra kategorik olarak birbirinden ayırt edilemeyen ancak analitik olarak ayırt edebileceğimiz dinî sosyalleşmeyi sosyalleşme süreci ve ortamları çerçevesinde ele almak olacaktır. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, dinî sosyalleşme olgusu son derece karmaşık bir olgu olduğundan biz bir makalenin sınırları çerçevesinde dıştan görünebilen ve anlaşılabilen temel etkenler üzerinde duracağız.

* **Doç. Dr.**, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Türkiye’de dinî hayat üzerine yapılan araştırmalarda kişilerin dini sosyalleşmelerinde önemli derecede etkili olan dinî bilgileri aileden, okuldan, Kur’an Kurslarından, din görevlilerinden ve kitaplardan aldıkları anlaşılmaktadır.¹ Şüphesiz bunların dışında medya gibi iletişim araçlarının da dinî sosyalleşmesiyle etkisinin olduğu müşahede edilmektedir. Şu halde bu çalışmada dinî sosyalleşmeyle ilgili olarak ele alacağımız temel etkenlerin sınırları da belirmiş bulunmaktadır. Ancak konuya girmeden önce sosyalleşmenin ve dini ,sosyalleşmenin ne olduğunu ortaya koymak, sosyalleşme için gerekli önkoşullar hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Sosyal birimler literatürüne E. Durkheim’le giren² sosyalleşme kavramı, “kişinin içinde yer aldığı toplumsal kurumların, daha genelde, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci;”³ “Kişinin hayatı boyunca sosyo-kültürel çevresinin öğelerini öğrenmesi, içselleştirmesi, bunları kendi üzerinde etkili olan aktörler ve kendi deneyimleri sayesinde şahsiyetine maletmesi ve yaşamakta olduğu sosyal çevreye uyum sağlama⁴ olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle sosyalleşme “ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi ipinde ‘özdeşleştirmek’ suretiyle şahsiyetine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama sürecidir.”⁵ Bu sürecin gerçekleşmesi bazı ön koşullara bağlıdır. Bunlar ferdin içinde sosyalleşebileceği bir toplumun varlığı, ferdin yeterli ve gerekli biyolojik ve kalıtsal özelliklere sahip olması ve yine ferdin diğer insanlarla doğası gereği bir takım ilişkiler kurma isteği içinde bulunması, bir takım deneyim ve beceriler kazanmasıdır.⁶

Her insan doğumuyla beraber içinde bulunduğu biyolojik ortamdan ayrılıp, kültürel bir ortama doğmaktadır. Bu duruma göre sosyalleşme ilk dönemi bireyin içinde doğduğu ve geliştiği bir sosyal gruba katılma olgusunu içermektedir. Böylece “kişi sosyalleşme sayesinde içinde bulunduğu grubun inançları, normları, değerleri, modelleri ve ideallerini öğrenir ve onların, kendi şahsiyetinde özdeşleştirir.”⁷ Böyle bir süreçte dini sosyalleşme. “Kişinin toplumun dini kültür

- 1 Ünver GÜNAY, “Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat”, Doç. tezi, Erzurum, 1978 s. 219; Münir KOŞTAŞ, “Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış”, TDV yay., Ankara, 1995, s. 71. M. Emin KÖKTAŞ, “Türkiye’de Dini Hayat, İzmir Örneği”, İşaret yay. İzmir, 1993 s. 159160; Mevlüt KAYA, “Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum”, Etüd yay., Sam-sun. 1998, s.115’ten itibaren bulgular ve yorumlar bölümü.
- 2 Hüseyin AKYÜZ, “Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, MEB yay., İstanbul, 1991, s. 210.
- 3 Ömer DEMİR, Mustafa ACAR; ‘Sosyal Bilimler Sözlüsü’, Ağaç yay., İstanbul, İkinci baskı, 1993, s. 332.
- 4 Guy ROCHER, “Introduction à la sociologie generale, I. Action social”, ed. HMH. Paris, 1968, s: 132;
- 5 GÜNAY, “Türkiye’de Dinî Sosyalleşme”, Türkiye İ. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı yay., Ankara, 1981, s. 193; “Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...”, s. 217.
- 6 Frederick ELKİN, “Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması (çev. N.Gündoğan) Gündoğan yay., Ankara, 1995, s. 15.
- 7 A.g.e., s.195.

unsurları, değerleri, sembolleri ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dinî kişiliğinin oluşma süreci⁸ kılarak ele alınabilir. Dinî kişiliğin oluşma sürecinde ise dört temel unsur öne çıkmaktadır: Bunlar insanın doğuştan getirdiği özellikler (insanın fıtratı), toplum, kültür ve din.⁹ Şu halde biz dinî sosyalleşmenin temel etkenlerini incelerken bu dört unsuru da dikkate almaya çalışacağız. Ancak burada vurgulayacağımız hususlar bu dört unsurla beraber bunların her birine ya da hepsine farklı yoğunlukta vurgu yapan ve sosyalleşmeyi direk olarak ilgilendiren etkenler olacaktır.

Şu halde yukarıda zikredilen dört unsurdan ilki dikkate alındığında sosyalleşmenin gerçekleşmesi, insanın kültürü kendine mal edebilecek bir kabiliyete sahip olması ile mümkün olabilmektedir. Bu durum ise onun biyolojik olarak temel bazı özelliklere sahip olmasını gerektirir.¹⁰ Buna bağlı olarak bireyin sosyalleşmesinde önemli derecede rol oynayan psikolojik yapısının oluşmasında biyolojik ve kültürel öğelerin taşıdığı görece öneme ilişkin iki temel görüşten söz edilmektedir: Birinci görüş kalıtsal özelliklerin kişilik gelişimindeki etkilerini "fizikî-bedensel yapı" ile sınırlamakta, çevreye uyumu sağlayan zekâ, yetenek gibi etkenlerin ise bireyin kültürle ilişkisi sonucunda, sosyalleşme sürecinin niteliklerine göre oluşacağını savunmaktadır. İkinci yaklaşım ise, kültürel-toplumsal etkeni yadsımamakla birlikte, bireyin topluma "genetik" yollarla önemli ölçüde doğarken hazır olarak katıldığını incelemektedir.¹¹ Bu bağlamda bugün "genler" konusunda yapılan araştırmalar¹² kişinin davranışları konusunda genlerin etkili olduğunu belirtse de, gerçekte kalıtsal özelliklerle, kültürel etkenlerin birbirinden ayrı olarak işlev gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü insan doğuştan biyolojik olarak bir takım potansiyel özelliklere sahip olsa da, bunları nasıl kullanacağı ve değerlendireceği içinde bulunduğu toplumsal, kültürel çevreye bağlı olmaktadır.¹³

Sosyalleşme olgusunda biyolojik olarak saptanmış görece bir karmaşık davranış modelini içeren¹⁴ "biyolojik kökenli güdüler"¹⁵ rol oynadığı gibi "sosyal güdüler"¹⁶ de rol oynar. Bununla birlikte insan davranışlarında öne çıkan en önemli unsur akıldır.¹⁷ Şu halde insan davranışları ne sadece iç güdüler ne de sosyal güdülere bağlıdır. Belli bir ölçüde akla ve ona bağlı hususlarla da ilgilidir.¹⁸ Bu nedenle dinî sosyalleşmenin temel etkenlerini anlama bakımından

8 GÜNAY, a.g.e., s.195; Ayrıca bkz. "Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...", s. 219.

9 GÜNAY, "Din Sosyolojisi", İnsan yay., İstanbul, 1998, s. 382.

10 Özellikle bkz. Barlas TOLAN vd., s. 6-8; Ayrıca Enver ÖZKALP, "Sosyolojiye Giriş". A.Ü. Basımevi, Eskişehir, 1994, s. 85; Mahmut TEZCAN, "Eğitim Sosyolojisi, Kuram ve Sorunlar", Ankara, 1994, 3. baskı, s. 29;

11 TOLAN vd., s. 7.

12 Bu tür araştırmaların sonuçları için bkz. Hürriyet Gazetesi, 25.06.2000

13 TOLAN vd., s. 7.

14 TEZCAN, a.g.e., s. 29.

15 Muzaffer ŞERİF, Carolyn W. ŞERİF, "Sosyal Psikolojiye Giriş 1(çev. M. Atakay, A. Yavuz)", Sosyal yay., İstanbul, 1996, s. 372 vd.

16 ŞERİF vd, a.g.e., s. 389 vd.

17 GÜNAY, a.g.e., s.193-194.

18 GÜNAY, a.g.e., s.193-194. .

bireysel olarak insanın bazı özelliklerini ve bu özelliklere etki eden toplumla ilgili bazı hususları dikkate almak yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi insanlar hayvanların aksine düşünme kapasitesine sahiptirler ve insanların düşünme kapasiteleri sosyal etkileşimlere göre şekillenmektedir. Sosyal etkileşimden mahrum kalan başka bir deyişle doğumundan itibaren hiç bir insanla sosyal ilişkiye girmeyen bireylerin ise düşünme kapasitelerinin gelişmesi ve şekillenmesi mümkün görünmemektedir. İnsan ilişkisinden uzakta yaşamış çocukların az sayıdaki vak'aları bir çocuğun kendi kendine dili öğrenemeyeceğini ya da normal insan gibi davranamayacağını göstermiştir¹⁹ Bu bağlamda 1920'lerde bir kurt ininde bulunan biri sekiz yaşında ve diğeri iki yaşın altında Hintli çocukların durumları ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bulunuşlarından bir kaç ay sonra küçük yaşta olan ölürken, bu çocuklardan büyük olan Kamala adlı kızın insanlar arasında 1929'a kadar yaşarken göstermiş olduğu davranışlar beşerî davranışla bir arada görünen hiç bir vafsa uymuyordu. Ancak dört ayak üzerinde yürüyebiliyor, kurtvarı hırıltılardan başka hiç bir dilsel tepki vermiyor ve insanlardan tıpkı bir vahşi hayvanın çekinmesi kadar çekiniyordu. Ölümünden önce, ibtidai şekilde konuşmayı, insana ait yeme ve giyinme adetlerini ve diğer adetleri yavaş yavaş öğrenmişti.²⁰ Bu olay gösteriyor ki insan fıtraten hayvandan farklı olarak tabii akla sahip olsa da kendi kendisine insansız bir ortamda düşünme yeteneğini geliştirememekte, ya da içinde bulunduğu şartlara göre düşünme yeteneği şekillenmektedir. Bireyin bu yeteneğinin gelişmesi için diğer insanlarla sosyal etkileşime girmesi gerekecek ve bu etkileşim neticesinde mükevven akıl denen oluşturulmuş akıl meydana gelecek, ancak mükevven aklın durumu, özelliği ise içinde yaşanılan sosyo-kültürel çevreye göre şekillenecektir.

Daha önce çocuğun doğarken biyolojik ortamdan kültürel bir ortama yani bir grup ya da onu çevreleyen toplum içine girdiğini belirtmiştik. Böyle bir ortamda kişi çocukluk halinde fiziksel bağımlılıklardan dolayı, daha sonra okuma öğrenme ekonomik vb. değişik ihtiyaçlardan dolayı diğer insanlarla ister istemez bir ilişkiye girmektedir. Bu esnada insanlar arasında kendi davranışlarını değiştirebilecek derecede oluşan bir etkileşimden söz etmek mümkündür. Sosyal etkileşim²¹ olarak adlandırılan bu süreçte kişi içinde yaşadığı grubun ya da toplumun kültürünü kazanır. Böylece fert kendini çevreleyen sosyo-kültürel şartların etkisi altında, kendisinin bio-psiko özelliklerine bağlı olarak gelişen zekâsı ölçüsünde algıladığı nesnelere kendi zihninde yorumlayıp sosyalleşme sürecini devam ettirir. İşte bu süreçte kişide mükevven akıl oluşmaktadır. Bu akıl aynı zamanda toplumun ortak aklıdır. Bu; toplumda oluşan, toplumdan ferde, fertten topluma diyalektiğin gerçekleştiği bir aklıdır.

Bu bağlamda Mead biyolojik olarak aklın ortaya çıkması için beynin gerekli olduğunu ancak tek başına yeterli olmadığını belirterek, akli akıl haline getire-

19 John C. CONDON, "Kelimelerin Büyülü Dünyası", İnsan yay., İstanbul, 1995, c 42.

20 R.M. MACLVER, Charles H. PAGE, "Cemiyet I (Çev. Amiran KURTKAN)". MEB. 12 yay., İstanbul, 1994, s. 70.

21 TEZCAN, a.g.e., s. 26.

nin toplum ve sosyal yaşam olduğunu söyler.²² Bu nedenle akıl biyolojik be-yinden ayrılmaktadır. Doğrusu insanlar akıllarını geliştirmek için beyne sahip olmak zorundadırlar, ancak bu beyin kaçınılmaz olarak bir akıl üretmez. O hal-de akıl bir süreç olup, sosyalleşme, anlamlar, semboller, benlik ve etkileşimle ilişkilidir.²³ Bu durum Laland'ın yapmış olduğu ayrımınla daha da netleşmekte-dir. O, aklı oluşturuç (la raison constituante) ve oluşturulmuş (la raison consti-tuee) olmak üzere ikiye ayırır.²⁴ Birincisi "her insanın eşyanın ilişkilerini kavra-mak suretiyle bütün insanlar tarafından değişmez olarak kabul edilen temel ve determinist ilkeleri çıkarsayabilme melekesidir." İkincisi ise "çıkarsamalarda dayanılan kural ve ilkelerin toplamıdır." Laland'ın deyişiyile "oluşturulmuş akıl belli bir tarih diliminde var olan akıldır. Bu akıldan tekil sırasıyla söz ettiğimizde şunu anlamamız gerekir ki o; bizim zamanımızda ve bizim uygarlığımızda temel alınan akıldır. Başka bir deyişle o "her hangi bir dönemde onaylanan ve genel kabul gören kurallar manzumesi olup o dönemde kendisine mutlak değer izafe edilen bir olgudur."²⁵ Şu halde beynin varlığından hareketle dile getirilen akıl, doğuştan var olan ve mükevven aklın oluşmasında bir araç olan akıldır ve bu akıl ontolojik olarak normal yaratılıştaki her insanda vardır. Mükevven, (oluşturu-luş) akla gelince o, "tarihin her hangi bir döneminde egemen olan zihinsel ilke ve kuralların toplamı olarak insan bireyinin kendisini hayvandan ayırıştırın zihnî faaliyeti sonucu ürettiği şeyler"²⁶ olup; epistemolojiktir ve sonradan kazanı-lır. Zaten insanın doğuşundan itibaren göstermiş olduğu özelliklerle hayvanla-rın, hatta bitkilerin özellikleri burada farklılaşır. Hayvanlar doğuştan getirdikleri iç güdüleriyle hareket ederlerken ve bunların göstermiş oldukları iç güdüsel tavırlar değişmezken, bitkiler hangi türden ise aynı türü bir müdahale olmadığı takdirde değiştirmezken, insan bulunduğu ortama göre yapılanmakta, katlan-makta ve sosyalleşmektedir. Bu duruma göre hayvanlar sahip oldukları tüm özellikleri tamamlanmış olarak doğarken, insanın davranışları, şahsiyetini belir-leyici özellikler içinde doğduğu ve eğitildiği kültürel ortamda belirginleşmekte-dir.²⁷ Bu ortamda insan sosyal etkileşimle elde ettiği, öğrendiği kelimelerle, sem-bol ve anlamlarıyla kendi benliğini kurmaya çalışır. Şu halde semboller ve an-lamların sosyal etkileşimle önemli derecede bir ilişkisinin olduğu ortaya çık-maktadır.

Bilindiği gibi insanlar kelime ve kavramlarla konuşur ve anlaşır. Kelime ve kavramlar ise temsil ettikleri şeyin kendisi olmamakla birlikte tecrübelere dayalı olarak algılayabildiğiniz ölçüde soyutlaştırdığımız şeylerin, nesnelere sembolüdürler. Böylece semboller temsil ettikleri şeyin yerine geçen soyutla-

22 Sezgin KIZILÇELİK, "Sosyoloji Teorileri-3", Saray Kitapevi, İzmir, 1996, s. 63

23 KIZILÇELİK, a.g.e., s.103.

24 Andre LALANDE, "Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophique", ed; PUF. Paris 12e edition, 1976, s. 883.

25 LALANDE, "La raison et les normes" dan nk. M. Abid el-CABİRİ, "Arap Aklının Oluşumu (çev. İ.Akbaba)" İz yay., İstanbul, 1997, s. 21.

26 CABİRİ. a.g.e., s. 22.,

27 Peter L. BERGER, "La Religion dans la conscience Moderne"(Trad. de Joseph Feisthau-er), Ed. du Centurion, Paris, 1971, s. 30-32.

malar olmaktadır.²⁸ Bu durumda nesnelere soyutlama algılarımızla gerçekleştirdiğimiz nesnelere sınırlandırılması ve üstesinden gelememe problemi her zaman güncelliğini korumaktadır. Ancak bu problemin burada tartışılması konumuzu başka alanlara çekeceğinden değinemeyeceğiz. Bununla birlikte şunu belirtmeliyiz ki, soyutlanan ve belirli sembollerle, kelime ve kavramlarla ifade edilen nesnelere anlamlarının ifade edilenden daha fazla bir anlamı içermesi her zaman mümkündür.

Bireyler bu problemi bilmeksizin ve gözetmeksizin içinde yaşadıkları grup ve toplumla sosyal etkileşimde bulunup alışırma yaparak düşünme kapasitelerinin gelişmesini sağlayan sembollerin ve anlamların ne demek olduğunu anlamaya çalışırlar. Başka bir ifadeyle fertler dünyayı ya da ona ait olanın bilgisini veren sembol ve anlamları başkalarıyla diyalogta iken algırlarlar.²⁹ Böylece içselleştirilen semboller ve anlamlar vasıtasıyla düşünme yeteneği artan fertler fizikî ve kültürel çevrelerini anlamcı yeteneğini geliştirdikleri gibi, aynı zamanda içinde buldukları sosyo-kültürel evreni de düzenlerler.³⁰

Sembol ve anlamların alanları ve sınırları fertlerin sosyal etkileşimde buldukları toplum ya da grubun kültür ve değerlerinden bağımsız değildir. Hatta kişilerin "konuşma biçimleri farklı gerçeklik görüşlerini ve neyin önemli olduğuna dair sembolik sınırları ortaya koyar. Konuşma biçimleri, aynı zamanda, başkalarıyla özdeşleşme duygusunu da uyandırır.³¹ Blumer'in deyişiyle diğerleriyle özdeşleşen kişi onların nesnelere soyut ifadesi olan sembolere verdikleri anlama göre davranışlarda bulunur ve bu anlamlar insanların içinde bulunduğu grupta ya da toplum içinde birbirleriyle olan etkileşiminden doğarlar. Yine bu anlamlar yorumlayıcı bir süreçte yeniden değerlendirilip, değişime uğrayabilirler.³²

Şu halde sosyal etkileşim sürecinde sosyalleşen fertle kurulan iletişim ve iletişimin niteliği, nasıllığı (sözlü, sözsüz), iletişimde kullanılan kavram ve deyimler, bunlara yüklenen anlamlar devreye girmekte ve sosyalleşmeyi direk olarak etkilemektedir. Dini sosyalleşmede dinle ilgili bilgiler genelde soyut olduğundan ve direk olarak bilince eşyanın (nesnenin) yansıdığı gibi yansıtılmadığından zorunlu olarak bir sembol ya da bir imge aracılığıyla sunulmaktadır. Bu nedenle dinî konuşmalarda dilin açık, sade ve anlaşılır olup olmaması dinî sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemektedir:

"Dil sosyolojisinin ortaya koyduğu veriler dikkate alındığında çocuğun yakın çevresi ile iletişimi sonucu kazandığı ilk konuşma biçimi ve kavram bilgisi, onun daha sonraki tutum ve davranışlarında önemli rol oynamaktadır.³³ Diğer yandan eğitim kurumlarında kullanılan dil orta tabakanın dili olduğundan ve sosyal yönden az gelişmiş tabakaların çocukları dilsel yönden az gelişmiş olduklarından, zihinlerinde kendi sosyal çevrelerinin öğrettiği kadar bir din anla-

28 ROCHER, a.g.e., s.91. .

29 BERGER, a.g.e., s. 43; Barlas TOLAN. "Toplum Bilimlerine Giriş", Savaş yay., Ankara, 1983 s; 347.

30 KIZILÇELİK, s. 106.

31 CONDON, s.57.

32 KIZILÇELİK, s. 110. .

33 Beyza BİLGIN, "Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi", Yeni Çizgi yay., Ankara, 1995, s. 58.

yışı oluşacak, onların anlayacağı seviyeye indirgenemeyen dille verilen dinî eğitimin dinî sosyalleşme açısından bir anlamı kalmayacaktır. Bu bağlamda dinî terimlerin kalıplaşmış ve gelenekselleşmiş ifade biçimleri.³⁴ aynen aktarılsa anlamı bilinmeyen kavramların oluşturduğu zihinsel ortamlarda kurgulanan ya da tamamıyla buharlaşan dinî bilginin yansımalarıyla dayanılmaz dinî sosyal problemlerin oluşması her zaman muhtemel olacaktır.

Her ne kadar insanın içinde bulunduğu kültürel evren ve anlamlar dünyası onu belirli ölçülerde belirliyorsa da insanlar kendilerine empoze edilen sembol ve anlamları hemen kabul etmezler, toplumun temel diyalektik süreci olan dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşme³⁵ çerçevesinde tercihlerini yapar ve buna göre davranışlarda bulunurlar. İnsanlar söz konusu süreç içerisinde kendilerine eğitim yoluyla ve kültürel atmosferde sosyal etkileşimlerle verilen bilgileri, dünyayı anlama ve yorumlama biçimlerini içselleştirirler. Başka bir deyişle bireyler içinde bulunduğu grubun geçerli ve meşru kabul edilen normlarını, o grupta ilerde alacağı rolleri, ulaşacağı sosyal mevkileri, bu rol ve yerlerin kendisinden beklediği davranış, beceri ve yetenekleri, grubun kültürünü oluşturan değerleri, inançları öğrenip benimserler. Eğer bireyler içinde yaşadıkları sosyo-kültürel kural ve değerleri iyice benimser, kendi şahsiyet yapısını onun üzerine kurar, kendi iç-kontrol mekanizmaları ile toplumsal kontrol mekanizmalarını özdeşleştirirse buna içselleştirme denir.³⁶ Bu yönüyle insanlar toplumun ya da içinde sosyalleştiği grubun ürünü olurlar.

Bu duruma bağlı olarak dinî sosyalleşmenin gerçekleştiği aile gruplarını, dinî çevreleri dikkate aldığımızda farklı sosyalleşmelerin olabileceğini kestirmek o kadar da zor görünmemektedir.

Şu halde kelime ve kavramların içerdikleri anlamın tarihin dikey ve yatay kesitlerinde yaşamış ya da yaşayan insan topluluklarında aynen devam etmesi ya da farklılık içermesi kişinin sosyalleşmesinde, tutum ve davranışlarında oldukça önem arz etmektedir. Örneğin Hallowel'in gözlemlerine göre Kuzey Ojibwa Kızılderilileri arasında "yılan çileği" anlamına gelen bir terim vardır. Bu terim Ojibwa yerlileri tarafından görünüşleri farklı olan pek çok bitki için kullanılır. Ojibwa yerlisi bir çocuk bu isimle adlandırılan bitkilere yaklaştığında erişkin biri onu uzaklaştırır ya da eline vurur. Böylece bu tür çileklerin ayrı bir sınıf olduğu öğrenilir ve bu çilekler yenmez. Hallowel'e göre bunların hiç biri zehirli değildir. Ne varki Ojibwa yerlisi, bu çilekler ve özellikleri hakkında bunları yiyerek birinci elden deneyimle bunlara zehirsiz olduğunu öğrenmez. Bunlar hakkındaki bilgileri, bu ismi veren erişkinlerden öğrenir. Bu örnekten anlaşılacağı üzere tekrar vurgulamak gerekirse insanlar çoğunlukla içinde yaşadıkları fizikî ve sosyal evreni, bunların içinde bulunan gerçeklikleri doğrudan kendi deneyimleri ile değil, dil aracılığıyla tanıyabilmektedirler.³⁷ Şu halde çocuğun sosyalleşme döneminde öğrendiği sosyal dünya-

34 BILGİN, a.g.e., s. 58.

35 BERGER, a.g.e., s. 25.

36 Mustafa ERGUN, "Eğitim Sosyolojisine Giriş", Ocak yay., Ankara, 1994, s. 37

37 ŞERİF vd., "Sosyal Psikolojiye Giriş II", s. 450-451, 458.

ya ait nesne, kişi ve ilişki kavramları çoğu zaman bunlarla gerçekte karşılaşmasından değil, diğer kişilerin açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Yetişkin kimselerin bu tür kavramlarla ilgili açıklamaları kendi gruplarının normlarını içerir.³⁸ İnsanların dilsel sınıflandırmaları ise doğada verilmiş olarak bulunmakta, kendi tecrübeleri ve nesnelerin fonksiyonu çerçevesinde oluşmaktadır.³⁹ Bu bağlamda örneğin Zencilerin Türklerle ilgili çok sıkı ilişkileri olmamakla birlikte Zencilerin çocukları büyüklerinden ya da çeşitli iletişim etkenlerinin tesiriyle Türkler hakkında değer yargısı ifade eden kavramlar öğrenebilirler ve böylece Türk toplumuna ait bir takım özellikler atfederler. Bu durum tabiat ve sosyal çevrede bulunan bir takım nesne ve insanlar için de geçerlidir. Böylece sosyalleşme süreci içerisinde olan insanlar bu kavramların anlamları çerçevesinde sosyal çevreleriyle ilişkiye girerler.⁴⁰

Bu örnekten hareketle, genelde İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında özelde Türkiye’de farklı bölgelerde aynı dinin farklı mezheplerine ya da düşünce ekollerine mensup çevrelerde farklı anlamlar yüklenen soyut dini kavramların farklı dinî sosyalleşmeleri doğuracağı ortadadır. Konuyu biraz daha netleştirme bakımından ülkemizde sosyal bütünleşmeyi önemli derecede zedeleme manipülasyonlarında kullanılan Sünnî ve Alevî dinî çevrelerin her birlerine karşı kullandıkları ve kendilerinden sonraki nesillere aktardıkları “Kızılbaş” ve “Yezid” kavramlarını ele alalım. Bu kavramlardan birincisi tarihin belirli dönemlerinde Türkmen boyları arasında kullanılan Karakalpak, Kızılbörk, Karabörk, Yeşilbaş, Akbaş gibi isimlerden biridir. Bunlardan kızılbörk “gökleri tutan kızıl bayrağın sembolü olarak başa giyilirdi(...). Kızıl börklü Türkmenler Safevî dergahının propagandaları ya da içinde buldukları sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı Anadolu’dan İran’a göçmeye başladıklarında, Anadolu’da kalan sünni Türkmenler başlarındaki kızılbörk’ün üzerine «Osmanlı mücevvezesi» beyaz sarık sarmışlar, İran’a gidenler ise kızılbörklerini muhafaza ettiklerinden dolayı «kızılbaş» adını almışlardır. Dolayısıyla «Kızılbaş» kavramının anlamı Türklerin millî renk saydıkları kızıl(al) renkli keçe börk giyen kimse anlamından kaynaklanmaktadır⁴¹ Ancak, bugün Alevî vatandaşlarımız için kullanılan bu kavram, Osmanlı dönemlerinde kırsal kesimde yerleşik Müslümanların bazı sosyo-kültürel ve ekonomik nedenlerden dolayı İran Safevî Şah’ına sığınmaları ya da onun daha çok siyasî içerikli olmakla birlikte dinîliği öne çıkan propagandalarına sempati duymalarından dolayı pejoratif bir anlama bürünmüştür. Çeşitli mitsel, uydurma rivayet ve siyasî ifadelerle beslenen bu kavramın anlam yükü, neredeyse “kızılbaş” kavramını dinsizlikle özdeşleştirmektedir. “Yezid” adlandırmasının kökeni Emevî Melik’i olan bir yöneticiye göndermede bulunarak onun Şia’ya yapmış olduğu zulümleri telmihle günümüz Sünnî’sini yaftalamaktan başka bir şey değildir. Bu

38 A.g.e.,s. 474.

39 A.g.e.,s. 450-451, 458.

40 A.g.e.,s.474.

41 Reşat GENÇ, “Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil”. Atatürk Kültür Merkezi yay., Ankara, 1997, s. 32-33.

durum alevî ya da sünnî olan kişilerin birbirlerine karşı tavırlarını belirlemede, dinî sosyalleşmesi bu çerçevede oluşmaktadır.⁴²

Anlaşılabileceği üzere sosyal, siyasî içerikli bir kavramın dinîleştirilerek farklı anlamlara büründürülmesi, kaynağının ne olduğu bilinmeden öğrenilmesi, sorgulanmadan kabullenilmesi dinî sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemektedir. Bu bağlamda dinî literatürümüzde bize kadar ulaşan sosyal içerikli kavramların neyi ifade ettiğini ve bağlamlarının ne olduğunu sorgulamadan kabullenmenin dinî sosyalleşmeyi etkilediğini sergileyen sayısızca örnek bulmak mümkündür.

Şu halde dinî öğrenen kişilerin tercihlerini ve davranışlarını belirleyen kavramları yeniden gözden geçirmenin ve ona göre bir program oluşturmanın gerekliliği kendini göstermektedir.

Buraya kadar vurgulamaya çalıştığımız etkenlerle ve birtakım dinamiklerle devam eden sosyalleşme süreci, çocukluk ve gençlik dönemlerinde girilen gruplarda geçerli olan değer, tavır ve rol beklentilerine göre “benliğin” ve “şahsiyetin” oluşmasıyla devam etmektedir.

“Ben”, bireyin, diğerlerinin tutumlarına olan tepkisidir.⁴³ “Başkalarının okulda, iş yerinde, oyunda bizim hakkımızda düşündükleri, kendimiz hakkında nasıl düşündüğümüzü, toplumsal yaşamda ne olacağımızı büyük ölçüde belirler.”⁴⁴ Bu karşılıklı etkileşim ayna benlik kavramıyla açıklanır.⁴⁵ Sosyolojik çözümlemede ilk kez Cooley tarafından kullanılan ayna benlik⁴⁶ W. James’in “sosyal benlik” düşüncesiyle temellendirilmiştir.⁴⁷ Bu duruma göre sosyalleşme sürecinde insanlar tıpkı aynaya baktıklarında fizikî olarak kendilerini görerek düzenledikleri gibi, yapmış oldukları davranışlarda çevrelerinden aldıkları tepkilere göre hareket etmeye başlarlar. Daha açık bir ifadeyle “yüzümüzü, vücudumuzu ve elbiselerimizi aynada gördüğümüz zaman bunlara bizim oldukları için ilgi duyduğumuz gibi; hayalimizde de başkalarının bizim görünüşümüz, adelerimiz, amaçlarımız, düşüncelerimiz, işlerimiz, karakterimiz, arkadaşlarımız vs. hakkındaki düşünceleri olduğunu hayal eder ve bunlardan etkileniriz.”⁴⁸ Bu duruma göre ferdin yetişmiş olduğu çevrede dinî bakımdan etkili olan kişi ya da kişiler onun ayna benliğini oluştururlar. Dolayısıyla aynanın sisli ya da kırık olmasına göre aynadaki değişen görüntü gibi, *dini bakımdan ayna benliği oluşturan kişilerin özellikleri, onların cahil oldukları kültürel değerler ve bu değerleri yeni nesillere aktarma biçimleri dini sosyalleşmeyi önemli derecede etkilemiş olacaktır.*

42 Alevî-Sünnî kavramlarına yüklenen anlamların çeşitli değişkenlere göre algılanışı için bkz..

Fazıl ARABACI, “Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları”, Etüt yay., Samsun, 2000, s.141 vd.

43 Doğu ERGİL, “Toplum ve İnsan”, Turhan Kitapevi, Ankara, 1994, s. 28.

44 A.g.e., s. 29.

45 A.g.e., s. 29; KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78,98; ÖZKALP, a.g.e., s. 89.

46 KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78; ÖZKALP, a.g.e., s. 89.

47 KIZILÇELİK, a.g.e., s. 78.

48 Krech ve Richard S. CRUTCHFIELD, “Sosyal Psikoloji(çev. E. Güngör)”, İstanbul, 1970,s.134-135’den nk. Zeki ARSLANTÜRK, Tayfun AMMAN, “Sosyoloji” İFAV yay., İstanbul 1999, s. 149.

Böyle bir süreçte içinde yaşanılan grup, toplum, eğitim, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine, norm ve değerlerine uygun düşen davranışları benimsetmek suretiyle bir fert yetiştirirler. Bütün bu değerlerin aşılmasıyla söz konusu toplumda yaygın olan bir şahsiyet tipi oluşturulur.⁴⁹ Burada dinî sosyalleşme bakımından sorunlu olan durum, aynı kültürel çevrede yetişmekle birlikte dini anlama biçimlerinin farklı tezahürlerinin gerçekleştiği ortamlarda yetişen fertlerin dinî bakımdan sosyal bütünleşmeyi sağlayacak bir yapıya ulaşamamasıdır. Bu nedenle Türkiye’de farklı dinî bilgi ve düşüncelerin oluşturduğu grupların içinde sosyalleşen fertler mensup oldukları grup tecrübesi ve ferdî özellikleriyle birlikte birbirlerinden farklı şahsiyet tiplerini oluşturabilmektedirler. Bu durum daha çok sosyo-kültürel çevrenin yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü insanın kognitif, duygusal ve motivasyonel gelişimi, hayatta alacağı roller ve mevkilerin verilmesi ve alınması büyük oranda içinde bulunduğu grubun oluşturduğu sosyo-kültürel çevre ve eğitim tarafından belirlenir.⁵⁰ Her ne kadar ilköğretim çağında verilen dini bilgiler birbirini tamamlayıcı konular içerse de, ailede, çevrede yaygın eğitim yoluyla elde edilen dinî bilgilerin farklılıkları, değişik grupların ideolojik yorumları, farklı ülke toplumlarının gerçekliklerini meşrulaştıran ya da eleştiren dinsel içerikli değerlendirmelerin bizim toplumumuza aktarılması dinî sosyalleşmede ılımlıdan en radikale kadar uzanan bir çeşitliliği körüklemektedir. Tarihsel alanda oluşturulan dinî bilgiler, sözlü kültüre dayalı dini bilgiler, tasavvufi akımların oluşturduğu dini bilgiler, dini-ideolojik yapılanmaların dinî bilgileri bu çeşitliliğin düşünsel temellerini oluşturmaktadır. *Şu halde dinî sosyalleşmenin iyi ya da kötü olmasını belirleyen en önemli faktörlerden biri dinî bilginin mahiyetidir. Din konusunda verilen bilgiler ne kadar gerçekçi, ne kadar hayatın sorunlarına yönelik cevaplar verecek şekilde anlamlı ise dini sosyalleşmenin seyri o kadar olumlu olacaktır.* Dini bilgilerin verildiği yerler ise önce aileden başlamakta, okul vb. örgün eğitim kurumlarından yaygın-eğitim ve kitle iletişim araçlarına varıncaya kadar geniş bir alana yayılmaktadır.

Bu duruma göre dinî sosyalleşmenin oluşumundaki etkenlerin netleşmesi bakımından sosyalleşme süreçlerinde birincil grupları(aile ve arkadaş çevresi) ikincil grupları(okul, dinî kurumlar; iş çevresi, kulüp ve dernekler) ve ulusal toplumla beraber dış kültürel etkileşimleri dikkate almak gerekecektir.

Kur’anın ifadesiyle insanlar “annelerinin karnından hiç bir şey bilmeksizin doğarlar”⁵¹ Hz. Peygamber de “her çocuğun belirli bir fitrat üzerine doğduğunu, sonra onun anne ve babası hangi dindenseler o din üzerine eğiteceğini, yahudi ise yahudi, hıristiyan ise hıristiyan, mecusî ise mecusî yapıldığını”⁵² beyan et-

49 Şahsiyetin oluşumu için bkz. ARSLANTÜRK vd., a.g.e., s. 144 vd; Şahsiyetin gelişmesine tesir eden faktörler için bkz. Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN, “Genel Sosyoloji”, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1986, Gen. 4. baskı, s. 136 vd.

50 ERGUN, a.g.e., s. 36.

51 Kur’an-ı Kerîm, Nahl Suresi, 78.

52 Sahih-i Buhari, Tecrid-i Sarîh Tercümesi (çev. A. Naim), TTK yay., Ank., 1976. 4. baskı. C IV, s 529.

mektedir. Burada zikredilen ayet doğan çocuğun hiç bir şey bilmeksizin belirli bir aile içinde kültürel ortama doğduğuna işaret ederken, zikredilen hadiste söz konusu aileye, dinî bilgilerin verildiği ortamlara işaret etmektedir.

Aile kişinin doğumundan itibaren doğrudan ilk ilişkiye girdiği ve en yakın ilişki kurduğu⁵³ biyolojik, psikolojik, hukukî, ahlâkî, ekonomik, kültürel ve dinî ağlara dayalı temel bir sosyal ünedir.⁵⁴ Sosyalleşme sosyolojik, psikolojik ve daha ziyade sosyal psikolojik bir olgu olduğundan, bunun gerçekleştiği en önemli kurumların başında aile gelmektedir.⁵⁵ Bunun için dini sosyalleşmenin gerçekleştiği yer olarak aile, sosyalleşmede temel kaynaklar arasında yer almaktadır.⁵⁶ Yapılan araştırmalar sosyal kurumlar arasında hiç birinin aile kadar dinle sıkı bir duygu, yapı ve ilişki uyumluluğunu gerçekleştiremediğini ifade etmektedirler.⁵⁷ Diğer yandan çocukların daha 3-4 yaşlarından itibaren Tanrı ve diğer dinî konular ve objelere karşı duyarlı oldukları bu konularda yapılan araştırmalara dayanılarak ortaya konmaktadır.⁵⁸

Ailenin sosyalleşme üzerindeki etkisi bağlamında, sosyalleşmenin kaynakları üzerine yapılan araştırmalarda şahsiyetin oluşumu ile mensup olunan sosyal tabaka arasında önemli bir ilişkiden söz edilmektedir.⁵⁹ Buna göre sosyo-ekonomik, sosyo-ekolojik ve sosyo-kültürel faktörlerin sosyal tabakalardaki görece durumunun sosyalleşmeyi etkilediği açıklanmaktadır.⁶⁰ "Sosyal tabakaların çocukların sosyalleşmesine etkisi, onların daha baştan ailenin vaziyet alışlarına, davranışlarına, problem çözmede, hoşgörüde, çocuk yetiştirme tekniklerinde, beslenmede, konuşmada alabildiğine etki etmesi şeklinde görülür."⁶¹

Şu halde dinî sosyalleşmede ilk çocukluk dönemlerinden itibaren önemli bir yeri olduğu anlaşılan aile fertlerinin dinî bilgi durumlarının yanında hayat standartları ve şartlarının, kültür düzeyi, tutum ve vaziyet alışlarının, çalışma şartlarının dinî sosyalleşmeyi direk ya da dolaylı olarak etkilediği⁶² anlaşılmaktadır. Burada ailenin hayat standartları çocuğun biyolojik gelişimi ve buna bağlı olarak zekasının gelişimine dolayısıyla öğretilenleri anlama ve algılamasına dolaylı yönden etki ederken, aile fertlerinin dinî bilgilerinin nitelik ve niceliği normal düzeydeki bir zekaya sahip olan çocuğun dinî bilgisine direk olarak etkide bulunacaktır. Onun için anne-baba ya da ailenin diğer fertlerinin dini bilgi durumları çocuğun dinî sosyalleşmesinde devreye girecektir. Özellikle kültürel bakımdan gelişmiş ailelerle, günlük olay ve ihtiyaçları ifade edecek bir kelime hazinesiyle konuşan bir ailede yetişen çocuğun sosyalleşme seyri aynı olmadığı gibi;

53 GÜNAY, "Dini Sosyalleşme", s. 196.

54 GÜNAY, "Din Sosyolojisi", s.239: ARSLANTÜRK vd., "Sosyoloji", s. 265-270.

55 ERGUN, a.g.e., s.82

56 KOŞTAŞ, "Sosyalleşme", AÜİFD, Ankara,19R7, sayı, XXIX, s. 333; Aysel AZİZ, "Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim", AÜ Basın-Yayın Yüksek Okulu yay., Ankara, 1982, s. 150.

57 Neda ARMANER, "Din Psikolojisine Giriş", Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s. 76,

58 GÜNAY, "Dini Sosyalleşme", s. 197. .

59 AKYÜZ, a.g.e., s. 224.

60 ERGUN, a.g.e., s. 45

61 ERGUN, a.g.e., s. 44.

62 ERGUN, a.g.e., s.52.

dini bakımdan yüzeysel ya da kültürel İslâm'ın bilgileriyle yahut sözlü geleneğe dayalı dini bilgilerle donanmış anne-babanın dinî bakımdan eğittiği çocukla, sağlam kaynaklara dayalı ve rasyonel temellere oturabilen dinî bilgiyle donanmış anne-babanın çocuğunun dinî sosyalleşmesi arasında farklılıklar olacaktır.

Çocuğun dinî sosyalleşmesinde ailelerin geleneksel ve modern oluşları başka bir deyişle çekirdek aile ve geniş aile özelliğini taşımaları da önemli bir etken olabilmektedir.⁶³ Bu duruma göre çekirdek aile fertlerine ilaveten geniş ailede bulunan büyük anne ve büyük babanın dinî bilgi durumları da çocuk üzerinde etkili olacaktır. Özellikle Türk örf ve adetlerinin, geçmişten gelen törelerin dinî, mistik ve mitik bir renge bürünerek birer norm ve değer olarak belirginliği ve yaşlılar tarafından önemsenmesi, otoriter bir fert ve toplum anlayışının da dayatmasıyla çocukların dinî sosyalleşmesine direkt yansımaktadır. Burada aile içinde çocuk ayna benlik olarak kimi önceliyorsa, sevgi ve şefkat yönüyle hangisi ona daha yakınsa, hangi aile ferdi çocuğa değer veriyorsa onun etkinliği daha fazla olacaktır. Çekirdek ailelerde de sorun daha çok ya anne-babanın çocuğun dinî sorularına ilgisiz kalmaları, ya cevaplayamamaları yahut da meseleyi yakında bulunan büyük anne ve büyük babalara havale etmeleri şeklinde geçirtilerilmektedir. Ancak büyük anne ve büyük babaların genellikle dinî bilgi durumları (istisnalar hariç) yüzeysel olduğundan yukarıda bahsettiğimiz mitik, mistik, örf ve adetler karışımı olan ve dinî olarak kabul edilen bir bilgi çocukların zihnine nakşedilebilmektedir. Oysa çocukta bir ihtiyaç olarak beliren bu boşluğun pedagojik ve psikolojik esaslar dikkate alınarak doldurulması gerekmektedir. Ne var ki ülkemizde ne ana okullarının ne de çocukların çoğu defa fazla ilgi duydukları TV programlarının ailede oluşan bu eksikliği doldurulabilecek bir durumda olduğu görünmemektedir. İster ailede isterse ana okulunun olduğu yerlerde çocuğun okul öncesinde 2-6 yaş aralarında, okul dönemi ve ergenlik öncesi ve sonrası dönemlerde ruhsal gelişimi ve algı dünyasındaki gelişmeler⁶⁴ dikkate alınmaksızın rasgele dinî bilgiler verilmeye çalışılırsa⁶⁵ psikopatolojik durumların da ortaya çıkması söz konusu olabilir.⁶⁶

Hiç şüphesiz farklı düzeydeki ailelerin çocuklarında gerçekleşen dini sosyalleşmenin farklılıklarının ve eksikliklerinin telafi edileceği ve en az düzeye indirileceği yer okuldur. Okul, ferdin sosyalleşmesinde temel kurumlardan biridir. "Okuldaki sosyalleşmeyi okul sistemini ve öğrencilerin okul dışı hayatını etkileyen toplumsal şartlar, okul sistemindeki okul içi ve okul dışı şartlar, okullar arası geçişler, ders programları, öğretmen-öğrenci etkileşimleri belirler."⁶⁷ Diğer yandan okul sistemlerine ve okul tiplerine göre sosyalleşme farklı özellikler gösterdiği gibi dinî sosyalleşme de farklı okul ve dinî öğretimin verildiği kurumlara göre değişebilir. Nitekim İmam-Hatip liselerinden mezun olan öğrencilerle genel ve diğer meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin dini bilgi düzeyleri ve

63 GÜNAY, "Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...", s. 223. .

64 ARMANER, a.g.e., s.82 vd.

65 Söz konusu dönemlerde din eğitimi için bkz. BİLGİN, a.g.e., s. 120 vd.

66 Psikopatolojik dinî belirtiler için bkz. ARMANER, "Psikopatolojide Dini Belirtiler", Demirbaş yay., Ankara, 1973.

67 ERGUN, a.g.e., s. 61.

okul içi sosyalleşme ortamları farklı olduğundan dini tutumlarında ve uygulamalarında farklılıklar görülmüştür.⁶⁸ Yine aynı şekilde Kur'an Kursuna giden öğrencilerin gitmeyenlere göre dini tutumlarının düzeyinin yüksek olduğu müşahede edilmiştir.⁶⁹ Okul ya da dinî öğretimin verildiği yerlerde dinî sosyalleştirmede en etkin aktör öğret(ici)menin durumu ve vermiş olduğu dinî bilginin mahiyetidir. *Şu halde din öğreticisinin durumunu ve dini bilginin mahiyetini her zaman sorgulamak ve yenilemek gerekecektir. Aksi takdirde günümüzde karşı karşıya kalınan statik, donuklaşmış bir din öğretiminin oluşturduğu ve başka ideolojik arayışlara sevk ettiği problemlerden kurtulmak mümkün olmayacaktır.* Türkiye'de dinî düşüncenin epistemolojik yapısı ve bu düşüncüyü oluşturan kurum ve çevrelerin mevcut durumu⁷⁰ dikkate alındığında söz konusu problemlerden kurtulmanın aciliyeti daha da belirginleşmiş olacaktır.

Burada dinî bilginin mahiyeti ve din öğreticisinin niteliğinin önemini tekrar vurgulayarak, din öğretiminin gerçekleşti(rildi)ği yerlerden söz etmekte yarar vardır. Bugün Türkiye'de dinî bilginin verildiği yerler başta ilköğretimin 4. sınıfından itibaren lise son sınıfa kadar devam eden süreçte genel ve meslek okulları, İmam-hatip liseleri, Kur'an kursları (resmî-gayri resmî), camilerde yaygın eğitim olarak verilen vaaz ve hutbeler, dinî konferans ve seminerler, tasavvufi çevreler, medya yoluyla verilen dinî öğretiler, kitaplar ve bunların dışında dinî yüksek öğrenimin görüldüğü İlahiyat Fakültelerinden oluşmaktadır.

Bilindiği gibi ilköğretimin 4 ve 5. sınıflarında din kültürü ve ahlak dersleri branş öğretmenleri tarafından değil sınıf öğretmenlerince verilmektedir. Din gibi son derece hassas bir konunun uzmanı olmayan kişiler tarafından hem de ailelerin eksik bıraktıkları yönlerin tamamlanacağı ve farklılıkları en az düzeye indirme amacının gerçekleştirileceği bir kurumda, din kültürü derslerinin ilk defa okulda verilmeye başlandığı 4. sınıfta, branş öğretmeninin olmaması dinî sosyalleşme bakımından son derece mahzurlu görünmektedir. Kaldı ki branş öğretmenlerinin de aşılması gereken sorunları vardır. *Din olgusu mutlak anlamda bir Vahy'in nesneliliği ile insanların hayatına girmeyip, içinde bulunulan sosyo-kültürel ortamların oluşturduğu şartlar çerçevesinde yorumlanarak subjektif ve objektif olarak yaşandığından, vahy'in kendisi aynen kalmakla birlikte yorumlar devamlı değiş(mesi gerek)mektedir Bu durum karşısında din kültürü ve ahlak dersleri öğretmenlerinin sürekli hizmet içi kurslarıyla yenilenmeleri ve ferdi olarak kendilerini yenilemeleri gerekir. Aksi takdirde onlar Vahy'in tarihsel bir yorumu olan belirli dönemdeki bir din anlayışını çocuklara aktarmış olacaklar ki bu da tarihin belirli bir dönemine hapsolmak demektir. Böyle bir bilgi ile donanan öğrenciler güncel olarak öğrendikleriyle tarihsel alanda kalan dinî bilgi arasında ilişkileri görecekler ya da görmeksizin bilgisel açıdan zihni olarak tarihsel bir alana hapsolacaklardır. Birinci durumda ilişkiyi farkedendenler ya gerçeği arama peşine koşarlar ya da dinden tamamen soğuyarak tercihlerini*

68 KAYA, a.g.e., s. 159-160.

69 A.g.e., s. 212.

70 Bkz. Fazıl ARABACI, "Türkiye'de Dini Düşüncenin Epistemolojik ve Sosyolojik Temelleri Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", Dinî Araştırmalar Dergisi,

başka türlü yapabilirler. İkinci durumda çelişkiyi farketmeyenler ise kendileri dinî bakımdan formel ve tutucu kalıplar içinde kıvranıp dururlar. Bu sonuncunun belirtilerini müşahade ettiğimiz Türkiye’de dini sosyalleşmenin başarıya ulaşması için yapılacak ve sürekli devam ettirilecek bir çok çalışmanın gerekliliği kendini hissettirmektedir.

Aileden eksik ya da yanlış bilgilerle gelmesi muhtemel çocukların (sağlıklı dinî bilgi veren aileler de olabilir) durumlarını telafi etmesi gereken kurumun öğretim bakımından yukarıda genel hatlarıyla belirttiğimiz sebeplere dayalı alt-yapı sorunları, sosyo-psikolojik etkenlerin de devreye girişiyle dini sosyalleşmeyi daha da karmaşık bir duruma sokuyor görünmektedir. Üstelik okul çağındaki çocuk artık şu ya da bu derecede toplumun farklı kesimlerinin de içindedir. Genel hatlarıyla sorunlarını belirttiğimiz dinî bilgiyle topluma açılan çocuk kendi içinden gelen ve sosyal alandan gelen etkenlerin yoğunluğuna göre tercihini yapmakta ve dinî sosyalleşme sürecini kendi etrafında beliren şartlar çerçevesinde oluşturmaktadır. Burada okul çağındaki çocuğun farklı kesimler içinde bulunmasından kastımız daha önce zikrettiğimiz okulun dışında dinî bilgiyi veren kişi ya da kurumlarla beraber sosyo-kültürel ortamlardır. Bu kültürel ortamlardan her hangi birini merkeze alarak dinini ondan öğrenen kişi diğer çevredeki kişi ya da kurumlarla da ilişki içinde bulunarak bir içselleştirme sürecine girmektedir.

Bu kurumlardan birisi camilerdir. Sosyalleşme ve dinî hayatla ilgili yapılan araştırmalar camilerin sosyalleşme konusunda bir kaynak teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.⁷¹ Özellikle kırsal kesimlerdeki ailelerin çocuklarına dini konuların öğretilmesinde cami görevlilerini tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁷² Ancak camilerde verilen yaz kurslarında daha çok Kur’an okuma ve namaz surelerini öğrenmeye yönelik öğretim yapıldığından dinî bilgi düzeyinde sistematik bir bilginin verildiği söylenemez. Diğer yandan camiye namaz için toplanan inananların birbirleriyle etkileşim içinde buldukları gibi, camide verilen vaaz, hutbe ve dinî bilgilendirme çerçevesinde yapılan konuşmalardan etkilenmeleri de söz konusudur. Ne var ki burada verilen dinî bilgiler daha çok geleneksel İslâmî düşüncüyü yansıttığından ve cami görevlilerinin eğitim düzeyi çoğunlukla İmam-Hatip lisesi düzeyinde olup⁷³, dinî bilgiyi sorgulayabilecek ve kendilerini yenileyebilecek bir seviyede olamadıklarından sorunlu bir durumun ortaya çıktığı açıktır.

Burada Kur’an kurslarının da benzer sorunları içerdiğini ifade ederek esasen devletin kontrolünde olan okul ve diyanete bağlı din hizmetlerinin aynı zamanda yaygın olarak din öğretiminin verildiği yerlerde oluşan boşluğunu istismarcı bazı kesimler tarafından doldurulduğunu, dolayısıyla bu durumlarını Türkiye’de dinî sosyalleşmenin bir handikapı olarak karşımıza çıktığını belirtmek zorundayız.

71 GÜNAY, “Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri...”, s. 228; KOŞTAŞ, “Üniversite Öğrencileri...” s. 71.

72 AZİZ, a.g.e., s. 150

73 DİB’nin 1998 istatistiklerine göre 62280 İmam-Hatipten 43388’i İmam-Hatip Lisesi mezunudur. DİB 1988 yılı istatistikleri, Ankara, 1999, s. 7.

Bilindiği gibi din ferdi ve toplumsal olarak insanların hayatında hep olmuş ve olmaya devam etmektedir. Dinî ihtiyaçların karşılanabileceği ya da dinî sosyalleşmeye kaynaklık eden yerlerde tatmin ol(a)mayan insanlar bir arayış içerisinde olmaktadır. İçten gelen bu talebin toplum içinde yer alan değişik dinî, tasavvufî, ideolojik gruplar tarafından karşılanması mümkündür. İslâm dünyasında ve Anadolu'da kurulan İslâm medeniyet(ler)inde önemli bir payı olduğu yadsınamayacak tasavvufî geleneğin(çok az istisnalar bir yana) Türkiye'de bilinçli ya da bilinçsiz olarak son derece yozlaştırıldığı bilinen bir gerçektir. Diğer yandan Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1930'lu yıllarda dinî alanda meydana gelen boşluğun doldurulması amacıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde oluşturulan dini organizasyonların, 1950'lerden sonra siyasileşmesi, 1970'lerden günümüze kadar ideolojik kalıplara bürünmesi Türkiye'nin dinî sosyal gerçekleri olarak karşımızda durmaktadır. Şüphesiz dinin böyle ideolojik kalıplara bürünmesinin ulusal ve uluslararası etkenleri vardır. Ulusal düzeyde olanlar yukarıda zikrettiğimiz dini boşluğun giderilmesine yönelik faaliyetlerin çeşitli etkenlerle birleşerek oluşturduğu bir yapı arz ederken, uluslararası bağlantıları Sovyet Rusya'nın dağılmadan önceki ideolojik propagandalarına direnç göstermek amacıyla dinin ön plana çık(arıl)ması, mevcut ya da oluş(turul) an İslâmî grupların İran devrimiyle daha başka bir eğilime girmeleri ve bu grupların external epistemoloji dediğimiz dış kaynaklı başka İslâm ülkelerinin şartlarına göre yazılmış İslâmî eserlerden bilgi boşluklarını telafi etmeleri uluslararası etkenleri oluşturmaktadır.

Böyle bir ortamda içten gelen dinî taleplerini karşılamak isteyen, samimi, dürüst, inanan kimseler, bu taleplerini her zaman istedikleri şekliyle karşılamadıkları gibi, talep ettikleri şeyler muhatap olduğu çeşitli dinî grupların yapısı ve amacına göre başka bir eğilime kayabilmektedir.

Şu halde Türkiye'de dinî alanda ihtiyaçları karşılamak için oluşturulmuş resmî kurumlar olsa da, bunların bilinçli ya da bilinçsiz olarak meydana getirdikleri açıklar bir başka grup ya da gruplar, dinî bilgi sistemleri tarafından doldurulmakta ve Türkiye'de dinî sosyalleşme sosyal bütünleşmeyi tamamlayıcı bir unsur olmaktan çıkıp, sosyal çözülmeye doğru kaymaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de bugün yaşanan dine dayalı sosyal problemlerin nedenlerinden en önemlisi ve temel olanı başarısız bir dinî sosyalleşmeden kaynaklanmaktadır. Aile ortamlarından sosyo-ekonomik, ekolojik ve kültürel çevreye, ilköğretim öncesi okullardan, lise ve üniversitelere, örgün öğretimin yapıldığı din öğretimi kurumlarından (Kur'an Kursu, İmam-Hatip, İlahiyat Fakülteleri) yaygın öğretime (kitaplar, medya), tasavvufî çevrelerden dinî ideolojik gruplara kadar çeşitli kurumlar ve gruplar içinde farklı boyutlarda beliren sorunlar söz konusu başarısız dinî sosyalleşmenin temel etkenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlarla birlikte Türkiye'de İslâm'ı anlama ve bu anlamların saymış olduğumuz kurum ve gruplardaki kişilerce, değindiğimiz problemlilerle anlaşılma biçimleri, bunların ferdi ve sosyal hayata çeşitli lokal düzeydeki kültürel, örfî, geleneksel yapılarla yansımaları söz konusu ortamlarda dinî sosyalleşmeyi önemli ölçüde etkiler görünmektedir.

Bu olumsuz durumların ortadan kaldırılması için: Her şeyden önce Türkiye'nin genelinde anlaşılın ve yaşanan dinin tanınması bakımından bir dini ha-

ritanın çıkarılması gerekmektedir. Bu çerçevede din hizmeti ve öğretimi veren dinî kurumların, yaygın din öğretimine giren kitap, gazete, dergi ve diğer kitle iletişim araçlarının, tarikatların ve dini öğretilerinin ulusal ve lokal düzeyde ne olduğunu bir program dahilinde ve sürekli olarak araştırmak gerekecektir. Bu araştırmalar çerçevesinde din öğretimi ve din hizmeti politikaları belirlenecek, bu politikaların gerçekleştirilmesi için mevcut din görevlilerinin, din öğretimi veren öğretmenlerin, İlahiyat Fakültelerinde kendi alanında uzman kişiler tarafından hizmet içi eğitimle desteklenmesi gerekecektir.

Dinî sosyalleşmede önemli bir yeri olan kavramlar ve sembollerin çocukların doğru ve anlayabileceği bir şekilde, yaşlarına uygun kitapların hazırlanması, ailelerin radyo ve televizyon aracılığıyla bilinçlendirilmesi zorunlu görünmektedir. Çeşitli etkinliklerin, panel ve sempozyumların artırılarak gerektiğinde imkânlar ölçüsünde yurdun her tarafına yaygınlaştırılarak, bu etkinliklerde sunulan bildirilerin önceden eleştiri süzgecinden geçirilmesi kaydıyla devam ettirilmesi, her düzeyde halkın devamlı bir şekilde bilinçlendirilmesi elzem görünmektedir.